

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e
**Yabancı Dillerde Yazılmış
Türkçe Dil Öğretimi
Kitaplarının Karşılaştırmalı
İncelenmesi**

Dr. Ayşe AFACAN SÜĞÜMLÜ

Dr. Ayşe AFACAN SÜĞÜMLÜ

**Tanzimat'tan Cumhuriyet'e
YABANCI DİLLERDE YAZILMIŞ TÜRKÇE DİL ÖĞRETİMİ KİTAPLARININ
KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ**

ISBN 978-625-6764-88-0

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2024, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitap, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayinevidir**. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

I. Baskı: Ocak 2024, Ankara

Yayın-Proje: Zeynep Güler
Dizgi-Grafik Tasarım: Tuğba Kaplan
Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48 İskitler/Ankara
Tel: (0312) 341 36 67

Yayıncı Sertifika No: 51818
Matbaa Sertifika No: 47865

İletişim

Macun Mah. 204. Cad. No: 141/A-33 Yenimahalle/ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50
Dağıtım: 0312 434 54 24
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

Dr. Ayşe AFACAN SÜĞÜMLÜ

Yazar 1985 yılında Balıkesir’de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Balıkesir’de tamamladı. Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi lisans eğitimini tamamlayarak 2007 yılında MEB Türkçe öğretmeni olarak meslek hayatına başladı. 2015 yılında Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi alanında yüksek lisans ve 2023 yılında Ordu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı alanında doktora programını tamamladı. 2007’den beri MEB’de Türkçe öğretmenliği ve Müdür yardımcılığı gibi görevlerde bulundu. Halen Ordu’da Milli Eğitim Bakanlığında Türkçe öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

Yazarın dil bilim, eski Türk dili, dil bilgisi gibi alanlarda makaleleri, kitap bölümleri ve bildiri çalışması bulunmaktadır.

ORCID No: 0000-0002-6772-9598

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Tanzimat Dönemi ile Cumhuriyet Dönemi aralığında yabancıların yazmış olduğu 50 Türkçe dil öğretimi kitabının 11 ana başlıkta incelenmesi ile oluşturulmuştur. Seçilen bu iki dönem aralığı Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde Türk diline ilginin Batılılar tarafından nasıl şekillendiğini ve yaklaşık 100 yıllık bir süreçte Türk dilindeki değişim ve gelişimleri göstermesi açısından önemlidir. Bu Türkçe dil öğretimi kitapları, özellikle yazıldığı döneme ait konuşma dilini gözler önüne serdiğinden ayrı bir öneme de sahiptir. Bu çalışmada İngilizce 17, Almanca 17, Fransızca 10, İngilizce-Fransızca iki, Rusça iki, İtalyanca bir ve Latince bir kitap seçilmiştir. Bu seçim yapılırken Osmanlı Devleti'nin yönünü çevirdiği Batılıların yazmış olduğu kitaplar taranmış ve 50 kitaplık bir derlem hazırlanmıştır. Bu kitaplar giriş, içindekiler, gramer, diyalog, alıştırma, metin, düzeltme, kaynakça, dizin, kısaltma ve ek başlıkları olmak üzere 11 ana başlıkta incelenmiştir. Arap ve Fars dillerinden etkinin de görülebileceği kitapta, 50 Türkçe dil öğretimi kitabı karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve yabancılarla Türkçe öğretimi tarihine geniş bir zaman aralığından bakılmıştır.

Bu kitap üç kısımdan oluşmaktadır: Giriş, Bulgular, Sonuç. Kitabın giriş kısmında gramer tanımı ve önemi üzerinde durulmuş, Türk gramerciliğinin başlangıcından Tanzimat Dönemi'ne kadar geçirdiği süreç ve ele alınan konu ile ilgili çalışmalar incelenmiştir. Sonrasında derlemi oluşturan 50 kitap kısaca tanıtılarak derlemdeki eserlerin oluştuğu arka plan ele alınmıştır. Kitabın ikinci kısmı olan bulgular kısmında ise derlemdeki kitapların giriş, içindekiler, gramer, diyalog, alıştırma, metin, düzeltme, kaynakça, dizin, kısaltma ve ek kısımları incelenip bu bölümlerle ilgili tablo ve görseller oluşturulmuştur. Sonuç kısmında ise çalışmada ele alınan bulgular doğrultusunda ulaşılan sonuçlar değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler ışığında incelenen konuda araştırma yapacak kişiler için öneriler de bulunmaktadır. Kitap Türkçe öğretimi açısından akademisyenlere, üniversite öğrencilerine, öğretmenlere ve bu alana ilgi duyan kişilere hitap etmektedir.

Bu kitap oluşturulurken keyif aldığım bir konuda çalışmam için beni yönlendiren, bu ilgi çekici konuyu seçmeme yardım eden, öğrencisi olmaktan gurur duyduğum kıymetli Hocam Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ'a; çalışmamın başından sonuna her aşamasında yanımda olduğu, motivasyonumun düştüğü zamanlarda bile beni hiç yalnız bırakmadığı ve akademik bakış açısı ile kitabı bu noktaya getirmemde en büyük desteği sağladığı için teşekkürü bir borç bilir, sevgi ve saygılarımı sunarım. Yol gösterici ve yardımsever kişiliği ile fikirlerinden yararlandığım Doç. Dr. Abdulkadir ÖZTÜRKE kıymetli fikir ve önerileri için çok teşekkür ederim. Bu çalışma için beni yüreklendiren, kendime örnek aldığım çalışma hakkında görüş-

lerini sunan Prof. Dr. Keziban TEKŞAN'a Doç. Dr. Dinçer APAYDIN ve Doç. Dr. Işlay SAVA'ya kitabı geliştirici fikirlerinden dolayı çok teşekkür ederim.

Akademik anlamda beni her zaman yüreklendiren aileme sabrı ve destekleri için teşekkür ederim.

Ayşe AFACAN SÜĞÜMLÜ

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....v

1. BÖLÜM

GİRİŞ

Tarihçe	1
Literatür	4
HIND.TPTS	9
DAV.GTL	9
JAU.EGT	10
MUT.ATG	11
HIND.GLT	12
SCH.GTFA	13
BERS.GTS.....	13
BOYD.TING	14
RED.GRLO.....	15
PFIZ.GT.....	16
KAZ.KTG	17
WICK.TSC	18
BAR.APG	19
BAR.ARB.....	20
DIE.CO.....	21
SEN.RVT	22
RED.OCL	23
KEL.GOS.....	23
DUB.EGT	24
YAT.STG	25
MAL.GFET	26
ROEH.TL	27
MAL.GELT.....	28
WAHR.OTS	28
PIQ.GTOU	29
HOP. EGTL	30
ARN.OTG	30
SAI.TST	31
FINK.TD	32
MAC.ATM	33

WELL.APG	34
RED.ASG	35
TAR.PETG	37
MÜL.LO	37
HUA.GELT	38
YOUS.GLO	39
MAN.MOS	41
JEHT.TKG	42
TIEN.TG	43
BON.EGT	44
HAG.OCG	44
HAG.KOCG	46
SFTL	47
HOR.TS	48
HOR.ETS	49
NEM.TG	50
WEIL.GOTS	51
PAD.TS	52
DENY.GLT	52
SAM.OTG	53
Yöntem	54
Derlem	57
Derlemdeki Eserlerin Oluştığı Tarihî Arka Plan	59

2. BÖLÜM

BULGULAR

Giriş	64
İçindekiler	70
DAV.GTL	72
JAU.EGT	74
HIND.GLT	75
BERS.GTS	76
BOYD.TING	76
RED.GRLO	78
PFIZ.GT	79
KAZ.KTG	80
WICK.TSC	81

BAR.ARB.....	83
SEN.RVT	88
KEL.GOS.....	89
DUB.EGT	92
YAT.STG	92
MAL.GELT.....	93
MAL.GFET	94
WAHR.OTS	95
PIQ.GTOU	98
HOP. EGTL.....	100
ARN.OTG	101
FINK.TD	102
WELL.APG.....	102
RED.ASG.....	105
TAR.PETG	106
MÜL.LO	107
HUA.GELT.....	108
YOUS.GLO	109
MAN.MOS.....	113
TIEN.TG.....	114
BON.EGT.....	116
HAG.OCG.....	116
HOR.TS	119
HOR.ETS.....	120
NEM.TG.....	121
WEIL.GOTS.....	124
PAD.TS	125
DENY.GLT	126
SAM.OTG	130
JEHT.TKG	132
Gramer.....	134
Diyalektler.....	134
Ses Bilgisi.....	137
Ses Birimleri ve Alfabe	137
Ses Uyumları.....	145
Ses Değişmeleri	150
Yardımcı Ses.....	152
Ses Olayları	154
Parçalarüstü Ses Birimleri.....	156

Şekil Bilgisi.....	157
İsim Çekim Ekleri	157
Fiil Çekim Ekleri.....	160
Yapı Bilgisi.....	173
İsim ve Fiil Yapımı	173
Ek-Fiil.....	179
Söz Dizimi.....	180
Kelime Grupları.....	180
Cümle Bilgisi	183
Söz Varlığı	184
Sözlük	184
Kelime Türleri.....	190
Diyalog.....	196
Alıştırma	208
Metin	214
Düzeltilme	224
Kaynakça.....	229
Dizin.....	231
Kısaltma	233
Ek.....	237
Sonuç ve Öneriler	243
Kaynaklar	277

KISALTMALAR

Kısaltmalar

- ARN.OTG** : Arnold, E. - A simple transliteral grammar of the Turkish language...
- BAR.APG** : Barker, W., B. - A practical grammar of the Turkish language...
- BAR.ARB** : Barker, W., B. - A reading book of the Turkish language...
- BERS.GTS** : Berswordt - Neueste grammatik der Türkischen sprache für Deutsche zum selbstunterricht...
- MUT.ATG** : Mutti, G. - A Turkish grammar compiled for the use of travellers.
- BON.EGT** : Bonelli, L. - Elementi di grammatica Turca Osmanlı...
- BOYD.TING** : Boyd, C. - The Turkish interpreter or a new grammar of the Turkish language...
- DAV.GTL** : Davids, A., L. - A grammar of the Turkish language...
- DENY.GLT** : Deny, J. - Grammaire de la langue Turque.
- DIE.CO** : Dieterici, F., H. - Chrestomathie Ottomane précédée de tableaux grammaticaux et suivie d'un glossaire Turc-Français...
- DUB.EGT** : Dubeux, L. - Éléments de la grammaire Turque...
- FINK.TD** : Fink, L. - Türkischer dragoman.
- HAG.KOCG** : Hagopian, V., H. - Key to the Ottoman - Turkish conversation - grammar.
- HAG.OCG** : Hagopian, V., H. - Ottoman Turkish conversation grammar a practical method of learning the Ottoman - Turkish language.
- HIND.GLT** : Hindoglou, A. - Grammaire théorique et pratique de la langue Turke, telle qu'elle est parlée à Constantinople.
- HIND.TPTS** : Hindoglou, A. - Theoretisch - praktische Türkische sprachlehre für Deutsche.
- HOP. EGTL** : Hopkins, F., L. - Elementary grammar of the Turkish language...
- HOR.ETS** : Horten, M. - Einführung in die Türkiscen sprache und schrift.
- HOR.TS** : Horten, M. - Kleine Türkisce sprachlehre.
- HUA.GELT** : Huart, C. - Grammaire elementaire de la langue Turque...
- JAU.EGT** : Jaubert, P., A. - Elements de la grammaire Turke.
- JEHT.TKG** : Jehlitschka, H. - Türkisches konversations - grammatik.
- KAZ.KTG** : Kazem-Bek, M., A. - Allgemeine Grammatik Der Türkisch-Tatarischen Sprache...
- KEL.GOS** : Fuat Efendi & Ahmet Cevdet Paşa - Grammatik der Osmanischen sprache von Fu'ad-Efendi und Gävdät-Efendi.
- MAC.ATM** : Mackenzie, C., F. - A Turkish manual: comprising a condensed grammar...

- MAL.GELT** : Mallouf, N. - Grammaire elementaire de la langue Turque.
- MAL.GFET** : Mallouf, N. - Guide en trois langues Française Anglaise et Turque.
- MAN.MOS** : Manissadjiman, J., J. - Mürsid-i lisân-y 'Osmâni - Lehrbuch der modernen Osmanisches Sprache.
- MÜL.LO** : Müller, A. - Türkische grammatik mit paradigmern, litteratur, chrestomathia und glossar.
- NEM.TG** : Nemeth, J. - Türkische Grammatik.
- PAD.TS** : Padel, M. - Türkisch.
- PFIZ.GT** : Pfizmaier, A. - Grammaire Turque ou développement séparé et méthodique des trois genres de style usités...
- PIQ.GTOU** : Piquere, P., J. - Grammatik der Türkisch - Osmanische umgangsprache.
- RED.ASG** : Redhouse, J., W. - A simplified grammar of the Ottoman-Turkish language.
- RED.GRLO** : Redhouse, J., W. - Grammaire raisonnée de la langue Ottomane...
- RED.OCL** : Redhouse, J., W. - The Turkish campaigner's vade-mecum of Ottoman colloquial language.
- ROEH.TL** : Roehrig, F., L., O. - De Turcarum linguae indole ac nature.
- SAI.TST** : Said, A. - Oriental grammars after an easy and practical method...
- SAM.OTG** : Самойлович А. Н. - Краткая учебная грамматика османско-турецкого языка.
- SCH.GTFA** : Schroeder, G. - Grammaire Turque à l'usage des Français et Anglais...
- SEN.RVT** : Сенковский, Осип Иванович. Карманная книга для русских воинов в турецких походах.
- SE.TL** : Stumme, H. & Fikret, H. - Türkische lesestücke.
- TAR.PETG** : Tarring, C., J. - A practical elementary Turkish grammar.
- TIEN.TG** : Tien, A. - A Turkish grammar...
- WAHR.OTS** : Wahrmund, A. - Praktisches handbuch der Osmanisch-Türkischen sprache.
- WEIL.GOTS** : Weil, G. - Grammatik der Osmanisch - Türkischen Sprache.
- WELL.APG** : Wells, C. - A practical grammar of the Turkish language...
- WICK.TSC** : Wickerhauser, M. - Wegweiser zum Verständniss der Türkischen Sprache...
- YAT.STG** : Yates, E. - The elements of the science of grammar...
- YOUS.GLO** : Youssouf J. - Grammaire complete de la langue Ottomane...

1. BÖLÜM

GİRİŞ

Dil, tarihî seyir içerisinde çeşitli kollara ayrılarak bugünkü yapısına kavuşmuştur. Dilin bu tarihî seyrini izleyebileceğimiz geçirdiği aşamaları inceleyebileceğimiz en temel kaynaklar yazılı metinlerdir. Korkmaz'a göre bir dilin yazı ve kültür dili olarak iki önemli dayanağı vardır: Bunlardan biri o dilin bütün söz varlığını içinde toplayan sözlüğü iken diğeri de grameridir. Gramer, düşünceyi sözlere söz bütüne dönüştüren dili bilimsel ölçüler içinde anlatan o dilin anlaşılması ve kullanılması için gerekli yöntem ve kuralları bir sistem yapısı içinde öğreten bir bilim dalıdır. Sözlük ve gramerler dili kuşaklar arasında unutulmaktan kurtaran onları birbirine bağlayan bağlardır (Korkmaz, 2017, s. 3).

Bu çalışmamızın da temelini oluşturan gramer, bir dilin sağlıklı bir şekilde gelişmesinin anahtarıdır. O dili konuşan toplumun kültür varlığının korunmasında ve sağlıklı bir biçimde Yol alışı da gramer başlıca etkidir.

1.1. Tarihçe

Dil ile ilgili çalışmalardan bazıları dilin yapısı ile ilgili iken bazıları da dil öğretimi için yazılmış eserlerdir. Bu çalışmaları tarihî açıdan ele aldığımızda gramer yazımı ilk Eski Yunanlılar ve Hintliler ile başlamıştır. O dönemlerden beri insanlar, doğru yazıp okumak amacı ile dillerinin bağlı olduğu kuralları tespit etmeye çalışmışlardır. Banguoğlu, bu kuralların meydana getirdiği bilgi kolunu gramer, dil bilgisi (*grammaire*) şeklinde isimlendirmiştir (Banguoğlu, 1974, s. 18).

Gramer yazımı Hintlilerde ve Yunanlılarda M.Ö. IV-V. yüzyıllarda başlarken Türk dilinde ise bilinen ilk gramer konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. XI. yüzyılın ikinci yarısında Kaşgarlı Mahmut *Divanü Lügat-it-Türk* adlı sözlüğünde belirttiğine göre *Kitabu Cevahir'in-Nahv fi-Lugat-it-Türk* adlı bir gramer de yazmıştır. Ancak bu eser elimizde yoktur. Kaşgarlı Mahmut'un *Divanü Lügat-it-Türk*'ü ise ansiklopedik bir sözlük şeklinde öne çıksa da eser; niteliği bakımından Karahanlı Türkçesi ve o dönem Orta Asya'daki birçok Türk boyunun lehçe ve

ağız yapıları üzerinde değerli bilgiler veren bir eserdir. Bu yüzden *Divanü Lügat-it-Türk* bilinen ilk Türk grameri olarak da kabul edilir. Çünkü Ercilasun'a göre Kâşgarlı Mahmut'un yer yer yaptığı gramer açıklamaları bir araya getirilse, eksik de olsa, küçük bir Karahanlı Türkçesi grameri elde edilebilir (Ercilasun, 2004, s. 322). Ayrıca *Divanü Lügat-it-Türk* yabancılara Türkçe öğretimi ile ilgili ilk eser olması bakımından ayrı bir öneme de sahiptir.

Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçak (Kuman) Türklerinden İtalyanlar ve Almanlar tarafından XIV. yüzyılda derlenmiş iki bölümlük eser olan *Codex Cumanicus*'un İtalyanca bölümünde gramer kurallarına da rastlanır.

Mısır, Suriye bölgelerinde XIII-XVII. yüzyıllar arasında yazılmış birtakım eserler (*Kitâbü'l-İdrâk li-lisani'l Etrak, E't-Tuhfetü'l-Zekiyye fi'l Lugât'it-Türkiyye* vb.) Kıpçakça yanında Türkmençe özellikler vermiş olsalar da doğrudan doğruya Eski Anadolu Türkçesi ya da Osmanlı Türkçesi ile ilgili gramer sözlük karışımı eserler değildir. Yine de bu eserler Türk gramerciliğinde bahsetmeye değer eserler arasındadır. *Kitâbü'l-İdrâk*; sözlük, tasrif (morfoloji) ve nahiv (sentaks) olmak üzere üç bölümde düzenlenmiş bir sözlük ve gramerdir. Gramer niteliğinde olan Ebu Hayyan'ın *Zahrü'l-Mülk fi Mahvi't Türk* adlı eseri ise kayıplar arasındadır (Korkmaz, 2019, s. CV-CVI).

Osmanlı dili XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra Arapça ve Farsçadan etkilenmiştir. Bu dillerden yalnızca yeni kavramlara ilişkin kelimeler değil, aynı zamanda gramer yapıları da almıştır. Aynı zamanda Türkî veya Türkçe olarak bilinen konuşma dili yabancı unsurlardan daha az etkileniyordu. Bu bölgede her iki dil çeşidi olan Osmanlıca ve Türkçe modern standart Türkçenin öncüleri kabul edilebilir (Schaaik, 2020, s. 1).

Türkiye Türkçesinin ilk gramer kitabı *Müeyyiretü'l-Ulûm* kabul edilmiştir. Bergamalı Kadri tarafından yazılıp 1530 yılında Kanunî Sultan Süleyman'ın veziri İbrahim Paşa'ya sunulmuş olan bu gramer XVI. yüzyıl Osmanlı Türkçesini temsil eder. Bu gramerden sonra XIX. yüzyıldan Tanzimat Dönemi'ne gelinceye kadar Arap ve Fars dili üzerine çok sayıda eser yazılsa da Türkçenin grameri ile ilgili eserlere pek rastlanmamaktadır.

Sonuç olarak XVI.-XIX. yüzyıllar arasında *Müeyyiretü'l-Ulûm* dışında dikkat çeken gramer niteliğinde bir eser bulunmamaktadır. *Müeyyiretü'l-Ulûm*'daki bütün sınıflandırma ve değerlendirmeler o günün gramer anlayışı gereğince Arap gramerinin kalıplarına bağlanmış; konular isim, fiil ve harf temelinde ele alınmıştır. Kitap; Besim Atalay tarafından 1946 yılında düzenlenerek yeniden basılmıştır. Kitapta bir tıpkıbasım, çeviriyazılı metin ve dizin yer almaktadır. Tıpkıbasım kaybolan asıl nüshaların fotoğraflanması yoluyla oluşturulmuştur. Atalay kitabında